

без запровадження фактичних заборон – подібна тактика використовувалася й для боротьби з контрабандою, хоча затрачені кошти та зусилля не призводили до суттєвого зменшення контрабандного промислу. Власне, вирішити дану проблему було й неможливо з огляду на стан митної системи та самої держави, розбіжності в економічних інтересах різних груп населення. Контрабанда була частиною таємної економіки держави і яскраво характеризувала негаразди в соціально-економічному та політичному розвитку держави. Уряд за допомогою митних установ боровся з фактичною контрабандою, тобто не з причинами даного явища, а з його проявами, саме тому практичний результат міг бути лише тимчасовим.

Джерела та література

1. Фирсов Н.И. Правительство и общество в их отношениях к внешней торговле России в царствование Екатерины II. – Казань, 1902.
2. Кулишер И.М. Очерки по истории таможенной политики. – СПб., 1903.
3. Кулишер И.М. Основные вопросы международной торговой политики. – Пг.: Кооперация, 1918. – Ч.1.
4. Кулишер И.М. История русской торговли до XIX века включительно. – Пб., 1923.
5. Угаров Б.М. Международная борьба с контрабандой. – М., 1981.
6. Одесской таможне 200 лет. – Одесса, 1995.
7. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 797. – Ч. 5.
8. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). – Ф. 36. – Оп. 1 (1815-1834). – Спр. 110. – Ч. 1.
9. РГВИА. – Ф. 36. – Оп. 1 (1815-1834). – Спр. 135. – Ч. 1.
10. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года (ПСЗРИ). – Собрание 1-е. – СПб., 1830. – Т. XXIII.
11. Богумил А. Из истории управления Новороссией князем Г.А. Потемкиным. – Выпуск 1. – Екатеринослав, 1905.
12. Эварницкий Д.И. Сборник материалов для истории запорожских казаков. – СПб., 1888.
13. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДААРК). – Ф. 792. – Оп. 1 (1785-1797). – Спр. 434.
14. ПСЗРИ. – Собрание 1-е. – СПб., 1830. – Т. XXIV.
15. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 190 (1823-1830). – Спр. 35.
16. Таможенное дело России (Сборник материалов и документов). – М., 1998. – Т. II (1722-1864).
17. ДААРК. – Ф. 369. – Оп. 1 (1784–1903). – Спр. 18.
18. ДААРК. – Ф. 369. – Оп. 1 (1784–1903). – Спр. 88.
19. ДААРК. – Ф. 369. – Оп. 1 (1784–1903). – Спр. 74.
20. ПСЗРИ. – Т. XXXII (1812–1814). – СПб., 1830.
21. ДАОО. – Ф. 40. – Оп. 1 (1811–1896). – Спр. 216.

Summary

The main reasons and features of development of contraband trade of the Southern Ukraine in the last quarter of XVIII and the beginning of XIX centuries, the main peculiarities of the struggle against smuggle contraband and effectiveness of governmental activities in this field were elucidated.

І. М. Петренко

РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII СТ.)

Православна Церква в Російській імперії відігравала роль одного із важливих соціальних інститутів, який активно взаємодіяв зі світською владою. Причому, протягом другої половини XVIII ст. посилюється вплив останньої на духовенство, яке було змушене виконувати все більше функцій по нагляду за дотриманням мирянами не лише християнської віри та її обрядів, а й за їхньою законослухняністю й прихильністю до влади. До компетенції церкви відносилися й шлюбно-сімейні відносини, які належать до самих консервативних типів стосунків у суспільстві. Духовна влада зобов'язана була їх регулювати та впорядковувати у відповідності із державною політикою світської влади. У XVIII ст. відбулися важливі зміни в системі шлюбно-сімейного законодавства Російської імперії. Вони стосувалися, переважно, посилення контролю церкви в різних галузях життя, в тому числі й у шлюбних відносинах, а майновий характер угоди про шлюб, як це було раніше, відходив на другий план; сам же шлюб визнавався одним із церковних таїнств.

Роль Православної Церкви у шлюбно-сімейних відносинах на півдні України в останній чверті XVIII ст. належить до маловивчених проблем. Однак, деякі аспекти визначеної теми дослідження

знайшли своє відображення у роботах дослідників. Загальні аспекти обраної теми статті знайшли своє висвітлення у певній кількості праць дослідників. Серед дореволюційних дослідників даної теми варто зазначити праці відомого історика і правознавця М.Ф.Владимирського-Буданова, які присвячені аналізу законодавчого регулювання шлюбно-сімейних відносин [1]. Дана робота становить значний інтерес, оскільки містить цінний джерельний матеріал, на основі якого можемо проаналізувати етапи регламентації церковною і світською владою шлюбно-сімейних відносин у державі. Дослідженню шлюбно-сімейних відносин в Україні протягом XVI – XVIII ст. присвячено ряд робіт відомого українського етнографа та історика О.І.Левицького. Він одним із перших з вітчизняних дослідників присвятив розгляду окремих аспектів цієї проблеми ряд своїх праць [2]. У монографії сучасного російського історика М.К.Цатурової досліджено умови і порядок укладання й розірвання шлюбу, правове регулювання сімейних відносин, проаналізовано велику кількість законодавчих актів, інших документів церковного права, що стосувалися шлюбно-сімейних відносин [3]. Однак, автор приділила увагу аналізу впливу Православної Церкви на шлюбно-сімейне законодавство на всій території Російської імперії, не акцентуючи увагу на південноукраїнському регіоні. Недивлячись на це, аналіз законодавчої бази уряду Російської імперії, Синоду щодо регулювання шлюбно-сімейних відносин, висновки М.К.Цатурової мали величезне значення для обраної теми статті.

У працях відомого дослідника історії Російської Православної Церкви на півдні України наприкінці XVIII – початку 60-х років XIX ст. І.І.Лимана приділено увагу ролі церкви в регулюванні шлюбно-сімейних відносин [4]. Автор, аналізуючи державну регламентацію функцій духовенства щодо парафіян і практику пастирської діяльності на півдні України, звертає увагу і на таку важливу сферу впливу церкви на віруючих, як шлюбно-сімейні відносини. І.І.Лиман зробив висновки про те, що у визначених хронологічних рамках дослідження, держава приділяла неабияку увагу регламентації функцій духовенства щодо парафіян, що обумовлювалося тією роллю, яка відводилась православній церкві в системі суспільно-політичних відносин.

Однак, не дивлячись на це, в цілому слід відзначити, що недостатньо вивченим залишаються такі аспекти загальної проблеми, як вплив звичаєвого права на церковне (канонічне) у сфері шлюбно-сімейних відносин, цілеспрямоване встановлення монополії російської православної церкви на півдні України в останній чверті XVIII ст. у системі сімейних відносин після остаточної втрати Гетьманщини автономії, що було одним із виявів імперської, великодержавної політики правителів Російської імперії.

Метою даної статті є дослідити вплив православної церкви на шлюбно-сімейні відносини у Південній Україні в останній чверті XVIII ст., показати роль церкви у процесі укладання й розірвання шлюбів, що визначалося специфікою даного регіону. Довести, що подібна політика було спрямована на уніфікацію шлюбно-сімейного законодавства у державі, на нівеляцію національних особливостей, традицій українського народу.

Окремі регіони України протягом тривалого часу входили до складу іноземних держав, які відрізнялися одна від одної політичним устроєм, умовами соціально-економічного розвитку і конфесійною ситуацією. Специфікою півдня України було те, що з кінця 20-х - початку 30-х рр. XVIII ст. намічається подальше заселення цих степів, обумовлене стихійним переходом українців, організованим переселенням царським урядом державних селян, поверненням запорожців на старі місця, а також поселенням на півдні вихідців із сусідніх держав. З метою прискорення заселення краю та зміцнення своїх позицій у Причорномор'ї царський уряд вдався у 50-х рр. XVIII ст. до поселення тут іноземних військовослужбовців (сербів, хорватів, македонян, молдаван та ін.), які погодилися перейти на військову службу до Росії й поселитися на її окраїнах, а також росіян-розкольників, котрі жили в Речі Посполитій та Туреччині. Тож соціальний та етнічний склад населення був неоднорідним, а це, безумовно, також впливало на норми поведінки і морально-звичаєві правила.

У зв'язку з тим, що Південна Україна була інтернаціональним краєм, тут частими були змішані шлюби, що сприяло взаємовпливам народів у культурі та побуті [5, с.22]. У зв'язку із специфікою регіону, взаємовпливів зазнав і сам обряд вінчання. Найчастіше спостерігалася мішанина обряду російського з українським [6, с.34].

1775 року зусиллями імперської, антинаціональної політики російського царату було ліквідовано Запорозьку Січ. Ця подія відкрила нову сторінку у взаєминах офіційної церкви та мирян на півдні України. Іменним указом від 9 вересня 1775 року передбачались трансформація церковно-територіального устрою Південної України та об'єднання її земель під зверхністю одного єпархіального архієрея. Духовенство ж на землях Запорозької Січі підпорядковувалося київському митрополиту і російській церковній ієрархії (останній – з кінця XVII ст.), але фактично ця норма порушувалася [7, с.5]. Фактично, церква знаходилась у значно більшій залежності від місцевої влади в особі Коша, аніж від вищих державних органів Російської імперії. Вона зберігала зорієнтованість на інтереси парафіян, а не держави. Руйнування Січі знаменувало для краю початок переходу до нового рівня інтеграції церкви в загальноімперські структури, а отже, і до орієнтації місцевого духовенства на нову імперську політику. Церква, яка колись концентрувала в собі все найвідоміше, що було в українському народі, тепер цілком утратила розуміння його інтересів, очужила до його потреб і збайдужіла до всього, що лежало поза її власними класовими інтересами [8, с.74].

Російський уряд бачив у церкві та релігійності певний критерій лояльності населення до уряду та засіб контролю над цим населенням [9, с.72]. Тим самим царське самодержавство прагнуло перетворити духовенство Південної України на пастирів, домінантою в діях яких було чітке слідування розпорядженням центру. Російська Православна Церква була найбільш впливовою ідеологічною інституцією, яка використовувалась царським самодержавством і для насадження серед населення віроповідданських почуттів, русифікації українського населення тощо.

Держава намагалась перетворити духовенство на провідників її політики, котрі своєю роботою мали забезпечувати ефективну реалізацію планів імперської влади. Однак, вдалося це далеко не в повному обсязі. Адже на заваді стали вади нормативного регулювання функцій духовенства і недостатня підготовленість духовних осіб, та ж традиція та специфіка південного краю, залежність духовенства від парафіян, інтереси яких у багатьох випадках не співпадали з інтересами держави.

Основний тягар освоєння регіону на початковому етапі випав на долю українців. У їхньому середовищі здавна існувала традиційна система цінностей сімейного життя, що відрізнялася консервативністю. Шлюбно-сімейні відносини в Україні регулювалися переважно нормами звичаєвого та церковного права. Як правило, українські хлопці приводили дружину в батьківський дім, а дівчата ставали невістками в сім'ї чоловіка. Але й прийомцтво – поселення зятя в родині тестя – теж було досить поширеним. Існувало навіть кілька різновидів прийомцтва: за бажанням, за запрошенням, з волі батьків. Останній був поширений на півдні України. Із таким прийомом поводитися майже як з найманим робітником, і лише через десять років він мав право на певну частку майна. Приймак з волі батьків не міг представляти сім'ю на сільському сході і на цехових зборах у місті, бо він не був господарем.

Однак, у XVIII ст. у шлюбно-сімейну сферу життя суспільства починає втручатися і світська влада, прагнучи поставити під контроль функції церкви. Така політика в повному обсязі поширювалась і на таку сферу взаємин духовенства з парафіянами, як участь у таїнствах. Ця церковна справа також піддавалась регламентації державою. Найбільшої регламентації з боку центральної влади зазнало таїнство шлюбу.

До 1775 року на півдні України шлюбно-сімейні відносини знаходилися більше під контролем громади, місцевих органів влади, ніж церкви. Зокрема, Запорозький Кіш особливим ордером у 1765 році наказав Самарському полковнику О.Козирі негайно припинити зловживання священників, які вимагали надмірні кошти за вінчання молодих пар.

Починаючи з 1775 року церковне шлюбне право зазнало на собі великого впливу російського цивільного шлюбного права. Причому цей вплив мав місце у сфері визначення умов і укладення шлюбу, а також його розірвання.

Норми права, що регулювали шлюбно-сімейні відносини, станом уже на 1775 рік, були настільки заплутаними і в багатьох аспектах неузгодженими, що парафіяльному духовенству орієнтуватися у них було досить важко. Духовенство, зокрема нижчі його чини, пристосовуючись до потреб парафіян, частіше використовували норми звичаєвого права, ніж церковного, при укладанні та розірванні шлюбів, що викликало невдоволення у церковних ієрархів [10, с.3]. Нові ж документи, які приймалися вищими органами влади, у багатьох випадках не тільки не спрощували орієнтацію священників у питаннях здійснення таїнства, а, навпаки, ускладнювали її.

Документів з цього приводу з'являлось чимало. І все ж не лише заплутаність законодавства була причиною його порушень. Відбувалась трансформація релігійної свідомості самих парафіян, особливо представників привілейованих верств, на що вплинула, зокрема, політика самої держави щодо підпорядкування духовної влади світській. Вільніше, ніж у допетровські часи, почували себе у взаєминах із духовенством і представники нижніх верств. Для Південної України після ліквідації Нової Січі в цьому зіграла певну роль і традиція запорозьких козаків, які розглядали духовенство як рівне, а то й підпорядковане собі. До того ж, усталене у свідомості переселенців уявлення про південноукраїнський регіон, як про вільний край, давало їм підстави бути більш вільними в питанні дотримання деяких формальностей при укладенні шлюбу. Як наслідок, парафіяни, які згідно із чинними нормами церковного та цивільного шлюбного права не могли вступати в подружні стосунки з певними особами, вважали за можливе тиснути на парафіяльних священників або ж спокушали їх винагородою за незаконні дії [11, с.282].

Упродовж кінця XVIII ст. вийшла низка указів, якими визначався мінімальний вік осіб, котрі могли брати шлюб. Сама поява підтверджень необхідності дотримання правил стосовно заборони шлюбів тих, чий вік не відповідав передбаченому нормами права, свідчить, що ця заборона порушувалась. Причому порушувалась і з причини матеріальної зацікавленості, і через незнання законів та під тиском. Синод спеціальним указом від 5 серпня 1775 року виступив проти частих шлюбів між малолітніми, а також проти одруження дітей без згоди батьків та кріпаків без згоди поміщиків. Синодськими указами від 31 липня 1779 року і 10 грудня 1781 року знову було підтверджено заборону вінчати малолітніх [12, с.111].

Влада спеціально регламентувала заборону вінчання парафіян без отримання згоди на це від осіб, у підпорядкуванні яких знаходились останні. Зокрема, указом 1783 року Синод підтвердив заборону вінчати військових без отримання на те письмових свідоцтв полкових командирів: „... під-

твердити усім парафіяльним священикам, щоб вони людей військових чинів без відома і письмових свідчень полкових командирів ні під яким виглядом не вінчали..." [13, арк.2]. Це призвело до законодавчого розмежування компетенції парафіяльного та військового духовенства у справі вінчання. Однак, на практиці траплялися порушення цього розпорядження. Зокрема, у 1786 році молодший сержант третього Білоруського мушкетерського батальйону Іван Нейман, не маючи від командирів дозволу, дав грошей священику села Перещепина Матвію Цугаловському, який обвинчав його з дівкою Мариною. Коли справу було передано до Олексопольського духовного правління, священик наполягав на тому, що ніби-то І.Нейман запевнив його, що отримав згоду на шлюб у свого ротного командира поручика Карла Абелімазова. Справа закінчилася тим, що на Матвія Цугаловського було накладено штраф і наказано подати розписку, у якій він взяв на себе зобов'язання не одружувати військовослужбовців без письмових свідочств на те полкових командирів [14, с.134-139].

Кілька документів вищих органів влади визначали характер заборони шлюбів між особами, які перебували в певних ступенях спорідненості або свояцтва. Система одно-, дво- трирідної спорідненості та свояцтва, їх ліній висхідних, низхідних, бокових ступенів, які не давали права вступу в шлюб, була досить складною. Часто самі молодий і наречена навіть не підозрювали, що вони мають відповідні перешкоди для вінчання. Далеко не завжди спрацьовувало передбачене для упередження таких незаконних шлюбів обов'язкове оголошення церковнослужителем у церкві прилюдно про те, що певні особи бажають вінчатись, із запитанням до парафіян, чи не знає хто будь-яких перешкод для укладання шлюбу. Не був запорукою законності шлюбу і обшук, тобто попереднє з'ясування церковнослужителями через розпитування самих молодого та нареченої, їхніх родичів і поручителів, вивчення письмових документів на предмет перешкод для вінчання.

На півдні України було чимало порушень при укладанні шлюбу, частими були незаконні шлюби, які виявляли через багато років після їх укладення через випадкове з'ясування, що подружжя ще до вінчання перебувало в якійсь спорідненості або свояцтві. З'ясувати такі обставини заздалегідь, особливо якщо особи, які бажали взяти шлюб, приховували їх, церковнослужителям було важко. Для Південної України періоду її інтенсивного заселення та колонізації ця проблема набула ще більшої актуальності, ніж для багатьох інших регіонів, оскільки через новизну населених пунктів і поповнення мешканців новими переселенцями з багатьох регіонів Росії, України та інших слов'янських держав церковнослужителі в багатьох випадках не були добре знайомі зі своїми парафіянами.

Гостро стояла проблема не допущення шлюбів серед людей, котрі мали духовну спорідненість, зокрема кумів. Іноді таку спорідненість було важко виявити, оскільки при хрещенні однієї особи могло бути кілька пар хрещених батьків, причому не всі вони записувались у метричні книги, тому простежити документально їх духовну спорідненість було неможливо. Ще важче було простежити відсутність шлюбів серед дітей пар хрещених батьків, що також заборонялося і каралося церквою.

Окрім цього, існувала безліч документів та указів, які регламентували умови укладення шлюбів православних з іновірцями, регулювали право жінок на повторний шлюб після засудження на довічне ув'язнення їхніх чоловіків. Були документи, які обумовлювали необхідність проведення вінчання в церквах, визначали дні, у які можна було здійснити таїнство [15, с.380, 511; 16, с.404, 611; 17, с.30, 271, 378; 18, арк.69]. Тож маємо змогу приблизно уявити ті труднощі, які мало духовенство у зв'язку з регулюванням шлюбно-сімейних відносин у Південній Україні.

Окрім того, деякі священики могли порушити закон заради матеріальної користі або для задоволення бажання світських осіб, від яких вони перебували в певній залежності, що стало причиною чисельних порушень правил укладення шлюбів і, як наслідок, чергових підтверджень південноукраїнськими архієреями неприпустимості цього на майбутнє. Загалом справи про незаконні шлюби становили значний відсоток серед справ про порушення підлеглих духовного відомства, що розглядались консисторіями та духовними правліннями Південної України в останній чверті XVIII – середині XIX ст. [19, с.287].

Церква та держава були налаштовані проти розірвання шлюбів. Вони робили все для того, аби примирити подружжя і щоб справа не дійшла до розлучення. Навіть існувало так зване тимчасове розлучення, доки справа вирішувалася за законом [20, с.106-107]. У XVI-XVII ст. в Україні, згідно із звичаєвим правом, для законного оформлення розлучення не потрібно було звертатися до світської чи духовної влади. Робилося це так: скликалися родичі, котрі пильно обмірковували справу, і, коли з'ясовувалося, що подружжя мало рішучий намір розійтись, тоді домовлялися, як забезпечити подальше виховання дітей (коли вони були), поділитись майном. Чоловік і дружина, які розлучалися, давали одне одному „розпусні листи”, „потім обоє ставали перед урядом (світським або духовним), клали перед ним свої листи, стверджуючи їх усним признанням, уряд вписував ті листи до своїх актів – і справа був кінець” [21, с.11].

Розлучення ж у XVIII ст. в Російській імперії могло відбутись лише із офіційного дозволу верховної влади в разі наявності відомостей про те, що шлюб був незаконним, або ж за ініціативи одного з подружжя. Причому, розірвання шлюбу відрізнялось від його припинення. Підставою для останнього була смерть одного з подружжя, у той час як розірвання могло відбуватись, крім випадків незаконності самих шлюбів, у разі заслання одного з подружжя на каторгу чи довічне поселення, при

наявності клопотання у випадку тривалої відсутності чоловіка або дружини, а також за позовом про розлучення. Основними підставами для таких позовів визнавались фізична нездатність чоловіка або дружини до подружнього життя та перелюб.

Стосовно приводу до розлучення через фізичну нездатність до подружнього життя, то відповідний позов можна було подавати лише через три роки після вінчання [22, с.81]. Причому, обов'язково мало бути проведене й медичне обстеження. Так, у 1784 році за поданням Катеринославського духовного правління до Слов'янської духовної консисторії слухалася справа про фізичну нездатність до подружнього життя купця Афанасія Селезньова, який проживав у містечку Новоселиці Катеринославського повіту з дружиною Тетяною Єгоровою, з котрою вже 8 років перебував у законному шлюбі. Причому, її батько віддав заміж за А.Селезньова у 14 років. Після відповідного медичного обстеження А.Селезньова лікарями Савою Копитовським і Андрієм Сагредою було підтверджено його фізичну неспроможність до шлюбу. Справа закінчилася позитивно, Т.Єгоровій було дано розлучення і дозволено повторно взяти шлюб [23, с.89-92].

Досить важко було отримати розлучення, подавши позов із звинуваченням у перелюбі. Церква визнавала, що внаслідок перелюбу не обов'язкове розірвання шлюбу: подружжя могло й примиритися. Тому в справочинстві у питаннях про перелюб найголовніше визнавалося впливати на подружжя моральними і релігійними засобами, аби не довести справу до розірвання шлюбу. Спеціально обумовлювалось, що для позитивного вирішення справи про перелюб повинні бути серйозні докази, головними з яких визнавались лише два: свідчення двох або трьох очевидних свідків перелюбу та народження дитини поза законним шлюбом [24, с.122]. Існував також закон, згідно з яким, якщо чоловік звинувачував дружину у перелюбі і не зміг цього довести, то дружина мала право вимагати розлучення. Однак, на практиці іноді можна було довести перелюб чоловіка і не отримати розлучення.

Справ про перелюб південноукраїнською єпархіальною владою в період останньої чверті XVIII ст. розглядалось відносно небагато. Втім, ознайомлення з цими справами не дає підстав стверджувати, що така невелика кількість є свідченням того, що духовенство краю успішно виконувало функцію морального виховання і впливу на парафіян щодо дотримання подружньої вірності. У 1778 році за позовом Самарського духовного правління слухалася справа у Слов'янській духовній консисторії про подвійний шлюб Євдокії Кривоносенкової. Вона вже мала одного чоловіка – козака Гадяцького полку Івана Кривоносенкова, з яким у 15-річному віці була вінчана законним шлюбом. А потім, втекла від нього із-за жорстокого ставлення до неї чоловіка, взяла інший шлюб із Дмитром Бойком, який знав про те, що його дружина вже має одного чоловіка. На момент розгляду справи подружжя втекло [25, с.62-67, 72-74].

Навіть при наявності очевидних доказів перелюбу єпархіальна влада, за якою низкою указів зберігалось право відмовляти в позовах про розлучення, не передаючи справу до Петербурга (це повноваження центральна влада могла делегувати безболісно для себе), пріоритетом вважала збереження родини, створеної в результаті законного вінчання [26, с.122].

Південноукраїнські єпархії не були в цьому плані якимсь виключенням: і в сусідніх українських єпархіях, і в цілому по державі кількість розлучень була незначною. Але специфіка Півдня все ж давалась визнавати: тут, на відміну від ситуації в імперії в цілому, переважна більшість шлюбів розривалась з причини наявності в одного з подружжя іншого, законного, чоловіка або дружини. Зважаючи на всі складності, які зустрічали на своєму шляху позивачі про розлучення, цілком зрозуміло, чому деякі з таких осіб й інші мешканці південного краю, які розуміли невеликий шанс бути задоволеними в позові, не подавали його, а обирали набагато ефективніший спосіб позбавлення небажаних зв'язків — утечу. Оскільки ж нове вінчання відбувалось не в тому населеному пункті, де мешкали законні чоловік або дружина, регіон значно ускладнював пошук втікачів і в той же час давав досить великий шанс довго жити в незаконних подружніх стосунках. Сприяло цьому й заснування нових населених пунктів, і переселення сюди із-за кордону та інших частин імперії, і внутрішня міграція, деякий час не обмежена кріпосним правом, знаходження в краї великої кількості військових команд, які змінювали місце постійної дислокації.

Таким чином, наприкінці XVIII ст. держава приділяла неабияку увагу регламентації функцій духовенства щодо шлюбно-сімейних відносин парафіян, що обумовлювалось тією роллю, яка відводилась православній церкві в системі суспільно-державних відносин. Заходи влади об'єктивно сприяли послабленню самотності взаємин церкви і парафіян на півдні України, нівелюванню традицій краю у виконанні духовенством своїх функцій. Слід наголосити на тому, що на півдні України довше ніж у різних її регіонах, зберігалися традиції регулювання шлюбно-сімейних відносин нормами звичаєвого права, аніж церковними канонами. Але з часом, у зв'язку з посиленням ролі російського самодержавства і православної церкви у Південній Україні, звичаєве право відмирає. Шлюби, розлучення та інші напрямки шлюбно-сімейних відносин стали прерогативою церковної влади, нею регулювалися і освячувалися.

Подальші розвідки з даної проблеми дослідження будуть спрямовані на розширення географічних і хронологічних рамок дослідження та з'ясування того, як еволюціонувала політика уряду, Синоду Російської імперії щодо ролі православної церкви у шлюбно-сімейних відносинах.

Джерела та література

1. Владимирский-Буданов М.Ф. Черты семейного права Западной России в половине XVI века // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – 1890. – Книга 4; Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – Ростов-на-Дону, 1995.
2. Левицкий О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. // Архив Юго-Западной России. – 1909. – Часть 8, т. III; Левицкий О. «Сговор малолетних» (страница из истории брачного права на Украине XVI ст.) // Киевская старина. – 1906. – № 1; Левицкий О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI-XVII веках // Русская старина. – 1880. – № 11; Левицкий О. Невінчані шлюби на Україні // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1909. – Книга III.
3. Цатунова М.К. Русское семейное право XVI-XVIII вв. – М., 1991.
4. Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. – Запоріжжя, 2004; Лиман І.І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861). – Запоріжжя, 2004; Лиман І.І. Духовний суд у справах про перелюб (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Вип. 5. – Запоріжжя, 2000.
5. Борисенко В.К. Нова весільна обрядовість у сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України). – К., 1979.
6. Єгоров Є. С. Великі-Копані (на Херсонщині) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. Секція етнографія, лінгвістика. – Одеса, 1925. – Ч. 2-3.
7. Ластовський В.В. Канонічне право: особливості еволюції в Україні в епоху феодалізму. – Черкаси, 2002.
8. Мордвінцев В.М. Російське самодержавство і Українська православна церква в кінці XVII-XVIII ст. – К., 1997.
9. Шиян Р. Особливості церковного устрою та релігійного життя південноукраїнського козацтва в останній чверті XVIII ст. // Міжконфесійні взаємини на півдні України XVIII-XX століття / Бойко А.В., Ігнатуша О.М., Лиман І.І., Мільчев В.І. та ін. – Запоріжжя, 1999.
10. Фотинский О. К характеристике семейных и общественных отношений казачества в последние годы существования Сечи Запорожской // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – 1901. – Кн.15.
11. Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. – Запоріжжя, 2004.
12. Гольцев В.А. Законодательство и нравы в России XVIII века. – СПб., 1896.
13. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.801. – Оп.1. – Спр.795.
14. Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ, 2004.
15. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания. Т.III. – Петроград, 1915.
16. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания. Т.I. – Петроград, 1910.
17. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания. Т.IV. – Петроград, 1912.
18. ДАПО. – Ф.801. – Оп.1. – Спр.820.
19. Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. – Запоріжжя, 2004.
20. Руднев М. Церковное судопроизводство по делам о расторжении брака // Христианское чтение. – 1902. – № 1.
21. Орленко Л. Шлюбна розлука в Гетьманщині в XVIII ст. // Україна. – 1914. – Кн.4.
22. Цатунова М.К. Русское семейное право XVI- XVIII вв. – М., 1991.
23. Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ, 2004.
24. Лиман І.І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861). – Запоріжжя, 2004.
25. Яворницький Д.І. До історії степової України. – Дніпропетровськ, 2004.
26. Лиман І.І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861). – Запоріжжя, 2004.

Summary

The role of Orthodox Church in marriage-family relations in Russian empire on the example of South Ukrainian in the end of 18-th century is analyzed in the article. The author tries to prove that customary law was gradually dying because of strengthening of the role of autocracy and Orthodox Church in the South Ukraine. Marriages, divorces and other directions of marriage-family relations became the competence of church authority, were regulated and sanctified by Church.